

ALEKSANDER PECZENIK:

Än har Polen inte dött

Efter tjugo år kom Aleksander Peczenik tillbaka till Polen. Hans "reseskildring med reflexioner" – som han själv kallar det – visar på såväl vardagsnära situationer som på övergripande, livsavgörande problem i ett land som under mer än fyrtio år varit utsatt för kommunistisk planekonomi.

Efter tjugo år fick jag inbjudan att föreläsa i Polen. Vi har planerat en bilresa. I tid fick vi emellertid veta, att det kan uppstå problem med blyfri bensin. Reseplanerna ändrades så att man i stället beställde en taxi från Świnoujście till Kraków och tillbaka. Det innebär knappt två tusen kilometer. Inklusivt övernattningskostnaden i Kraków (5 nätter) begärde taxiföraren 275 dollar. Taxiföraren tjänar långt över genomsnittet. Ändå var det för honom en helt fantastisk inkomst. Så mycket om lönenivån.

Idén att åka taxi visade sig vara bra även ur en annan synvinkel. Bensin – inte blyfri utan över huvud taget – fanns det på två stationer under hela resan. Folk köade i flera timmar. Att man i Polen står i kö efter allt möjligt vet väl alla. Men det intressanta är att det har uppstått ett särskilt yrke – "köståerska". Det är i regel en pensionerad kvinna som ställer sig i varenda kö och köper allt. Sedan säljer hon det på den fria marknaden. På det sättet kompletteras den byråkratiska planekonomin med en flexibel marknad.

Förresten heter det inte längre "planekonomi" utan "befallnings- och fördelningsekonomi". Man har hittat det rätta ordet. Och marknaden har verkligen blivit mer flexibel än förut. Ett kilo bananer kostar i Kraków hälften så mycket som i Sverige. Bananerna finns hos gatuförsäljare, håller fin kvalitet och är tillgängliga för alla som kan betala.

Samlingsregeringen vill införa marknadsekonomin, snabbt och över hela linjen. Statsägda företag skall privatiseras så snart det går. Man vill sätta igång en börs. Problemet är vem som kommer att köpa aktier i stålverket Nowa Huta och andra gigantiska företag vars teknologiska nivå

Aleksander Peczenik är professor i allmän rättslära vid Lunds Universitet.

ligger under det svenska femtiotalet. Problemet gäller inte blott den tekniska nivån utan även sortimentet. Man producerar för produktionens skull. Ingen vet om produkterna egentligen behövs. Den socialistiska ekonomin sysslar med en gigantisk halvfabrikattillverkning, till ingen nytta.

Vissa företag kan kanske "konverteras", som det heter. Med andra ord kan de göras om till något nyttigt. Andra kommer att läggas ner. Den dolda arbetslösheten kommer att förvandlas till en öppen sådan. Den storindustriella arbetarklassen – som var Solidaritets bärande kraft – hamnar på gatan. Kan det undvikas? Nej. Regeringen säger: håll ut ett par år, så blir det bättre. Jag instämmer med modifikation – kanske rör det sig om fem år, kanske mer. Men regeringen har rätt – någon annan väg ut ur socialismen finns det inte. Hålla ut skall man. Det är lätt för mig att instämma, jag har en svensk professorslön.

Nittio procent polacker ville ge makten åt Solidaritet. Men nu börjar de morra. Taxiföraren säger: den här finansministern snackar skit, han måste vara en partiman. Finansministern är solidaritetsmedlem och liberal ekonom. Och han har rätt, från början till slut. Men hur kan man hålla ut, då lönen räcker för mindre än en vecka?

Vi kommer till Kraków. Det blåser från väst, från kolgruvorna och stålverken. Lukten är obeskrivlig. Jag visste allt om miljöförstöring i Kraków, läste alla böcker, och såg alla TV-program. Men näsan var inte med. Nu dominerar min näsa alla sinnen, tills jag ser den pampiga byggnaden – det Jagiellonska biblioteket. 1939 målades den med kamouflagefärg. Trettio

år senare la man puts på den, så att huset blev snyggt. Nu är putsen borta, färgen syns igen, men den är mycket mörkare än den var, ty det finns en massa skit på den.

Kommunismen har förstört miljön på ett sätt som man inte kan begripa innan man har andats Krakóws luft. Kommunismen har också förstört människor. En privat byggnadsfirma försöker renovera ett gammalt hus i stadsdelen Kazimierz. Huset är ett kulturminne av världsklass. Men det påminner nu snarare om romerska ruiner. Stadsdelen var före kriget judisk. Ingen renoverade någonting sedan judarna mördades under kriget. Nu vill man göra något. Den privata entreprenören som fick uppdraget skulle gärna betala rätt hyggligt, bara man arbetade i stället för att supa. Men jobbarna föredrar vodka framför pengar. Kommunismen har förstört inte bara miljön, produktionssystemet och byggnaderna. Den har framför allt förstört människorna. En gammal visa kommer plötsligt fram: Det kvittar om man ligger, det kvittar om man står, våra polska tvåusen alltid man får. Nåväl. Inflationen har förvandlat dessa tvåusen till kanske tvåhundrausen.

Ett seminarium i Kraków. Jag inleder på ett svårt rättsfilosofiskt tema. Diskussionen visar att den polska rättsteorin fortfarande håller världsklass. En föreläsning till studenter. Igen, studenterna är fantastiskt bra. Dessutom är man berusad av frihet. Man diskuterar förutsättningslöst och på en hög nivå.

Tidningarna är sagolika. Man märker ingen skillnad mellan partipressen och solidaritetspressen. Pressen har blivit både fri och kompetent. TV-nyheterna är världens bästa – innehållsrika och journalistiskt sett fenomenala. De polska aka-

demikerna är så bra som de alltid har varit, om de bara fick.

Men taxiföraren är inte imponerad. Han talar ett annat språk än de intellektuella. Precis som i England har Polen olika klassdialekter. Säg mig en mening så vet jag om din far var lärare eller jobbare. Och självfallet har de rika sina betjänter. Förresten har jag sett privata hem som när det gäller inredning saknar motstycke i Sverige. De gamla rikedomarna finns kvar och nya uppstår ständigt, självfallet hos ett fåtal. Kommunismen har inte velat bevara vare sig någon vettig produktion eller ren miljö. Men den har lyckats att konservera artonhundralets klassamhälle.

Regeringen måste på en gång skapa de marknadsekonomiska lagstiftningsramarna, återskapa arbetsmoralen, rädda miljön, inge samhörighetskänsla mellan de antagonistiska klasserna och få fram de demokratiska institutioner som är en nödvändig betingelse för allt detta. De demokratiska institutionerna omfattar inte bara fria val, utan även de mänskliga rättigheter, inklusive den fria äganderätten, som ger väljarna självförtroende. De innebär vidare en fri åsiktsbildning och en samhällelig kontroll över makt-havarna. Men vem kan lita på att äganderätten kommer att respekteras — efter att man någon gång exproprierat så mycket utan ersättning? Vem kan tro på folkets kontroll över de makt-havare som i fyrtio år hade alla förtrycksmedel i sina händer? Och hur är det med den fria åsiktsbildningen då folk har lärt sig att okritiskt lyssna på allt skvaller? En doktor i historia sa till mig att det finns tre miljoner ryska militärer i Polen. Han fattade inte att hela den sovjetiska hären inte över-

skriker fyra miljoner, varav de flesta faktiskt har annat att göra. Den rätta siffran är kanske åttiotusen. Men i Polen kan man tro på vad som helst.

Vidare innebär demokratin en makt-fördelning, ty makten fördärvar och den absoluta makten fördärvar absolut. Men då måste den ekonomiska makten tas ifrån den politiska eliten. En polsk filosof talar om "trefaldiga herrar" — över ideologin, politiken och ekonomin. Nu måste man beröva de trefaldiga herrarna minst två tredjedelar av makten. Än så länge gör nomenklaturen inget motstånd. Men hur länge än? De trefaldiga herrarna må vara cyniska men de är inte enfaldiga.

Ingen demokrati är möjlig utan att den kommunistiska trefaldigheten splittras, och den ekonomiska makten görs oberoende. Marknadsekonomin är nödvändig inte blott för effektivitetens skull utan även för demokratins. Men vägen till marknadsekonomin leder genom hyperinflation och massarbetslöshet. Inflationen kommer då de dyrbara subventionerna och administrativa regleringarna avskaffas. Dessutom har folk sedan länge haft för mycket pengar för vilka ingenting gick att köpa. Inför man marknadsmekanismerna finns det plötsligt lyxvaror att köpa (bananer!) och eftersom efterfrågan fortfarande överstiger tillgången börjar penningkarusellen rulla. Den rullar desto snabbare eftersom regeringen inte längre har förtrycksmedel att sätta emot naturliga men orealistiska lönekrav. Och så vidare.

Arbetslösheten kommer då man lägger ner olönsamma företag. Arbetslösheten ökar vidare då man rationaliserar produktionen och friställer de massvis förekommande döda själarna. Min fru har sett

fyra expediter som i en liten lokal försökte sälja fyra mattor. En expedit per matta. Exemplet är extremt men fenomenet helt vanligt. Nu måste tre av dessa fyra expediter bort. Sedan säljer man mattorna och kanske lägger ner företaget.

Innan Polen blir ett Sverige, måste det bli ett Argentina. Stoppas den processen, blir det ett Afrika i stället. Alltså måste man hålla ut. Enkelt, eller hur?

Regeringen har mycket lite tid. Folk kommer inte att hålla ut i oändlighet. Tankarna går till en rad mörka gestalter som utnyttjade folkets missnöje för att få makten. Vem blir en polsk Slobodan Milosevic, var finns en polsk Benito Mussolini, en polsk Juan Peron? I alla fall kommer nu ingen polsk Lenin.

Kommunismen var en massparanoja och den har amputerat folkets högra hand. Nu har regeringen ett par månader för att tillverka en fungerande protes. Misslyckas den, blir det ännu värre, och ännu värre, och ännu värre, tills folk lärt sig att hålla ut. Sådana processer kan ta århundraden.

Är det bara Polen som det gäller? Eller är det kanske ännu värre i Sovjet? Sovjetunionen är ett multinationellt imperium som måste hållas ihop. Men imperiets beståndsdelar binds inte samman genom tillräckligt starka gemensamma intressen. Det enda praktiska sättet att bevara imperiet är därför att upprätthålla en viss nivå av rädsla. Nu försvinner rädslan och armenier slåss mot aserbeidjaner. Får man full frihet kan alla lätt slåss mot alla. Den ryska regeringen har alla de problem som den polska har, och dessutom ett

multinationellt getingbo, utrustat med stora kärnvapenbärande robotar. Frågan kommer osökt – Vem blir en rysk Hitler? Nej, det blir ingen Hitler, ty Sovjetunionen har redan haft sin egen djävul. Efter Stalin är Hitler en omöjlighet. Men vad är det som återstår? Gorbatjov är vår tids största politiska geni. Men räcker ens han till att balansera de enormt explosiva krafterna och fullfölja omdaningen innan det är för sent? En romersk historiker sa en gång om Hannibal: allt som hände såväl romarna som kartagerna var en mans verk. Allt som händer såväl polackerna som ryssarna är nu en mans verk. Allt som händer oss alla är en mans verk. Må han bli större än Hannibal. Må han leva länge. Men kan en individ bemästra problem av sådana dimensioner? Kan människorna över huvud taget råda över historiens gång? Vet vi något om den dolda, av generationers spontana utveckling skapade rationaliteten bakom vårt samhälle? Vet bina något om bisamhällets rationalitet?

Kommunismen faller sönder, och drar oss alla i fördärvet. Vi bevittnar en gigantisk tävling mellan spontana förfallsprocesser och det mänskliga förnuftet. Vinner förnuftet räddas inte bara Polen, inte bara Östeuropa, utan vi själva. Vinner sönderfallet, kommer branden att ta oss lika säkert som våra fattiga polska bröder. Sönderfallande imperier har aldrig varit säkra för sina grannar. Sönderfallande kärnvapenmakter vill jag inte tänka på.

Vi kan bara vänta och se.